

प्राचीन भारतीय अनुवाद परंपरेविषयी डॉ. सूर्यनारायण रानसुभे यांची भूमि

प्रा. डॉ. निलेश ए. नाथराव लोंढे

मराठी विभा

ज्ञानोपास महाविद्यालय, परभणी

भारत हा बहुआयामी देश आहे. येथे अनेक भाषा बोलल्या जातात. प्राचीन काळातील अनुवाद परंपरेच्या बाबतीत दोन विचारप्रवाह आहेत. पहिला विचारप्रवाह भारताय भाषांमध्ये अनुवाद परंपरा असल्याचे मत मान्य रातो. प्राकृत, द्रविडीयन, संस्कृत, अपभ्रंश, फारसी, उर्दू यासर्व भारतीय भाषांमध्ये त्याच्या काळांमध्ये अनुवाद लेले, त्याविषयी संशोधन राणे आवश्यक आहे. असे अनुवादपरंपरा स्वीकारान्या अभ्यासकांचे मत आहे.

दुसरा काट प्राचीन भारतामध्ये अनुवाद झाले नाहीत, असे मानतो. मुळात या काटाला संस्कृत भाषेतील ग्रंथसंपदा व साहित्य अनुवादित नाही, एवढे सिद्ध रा यापुरते स्वारस्य आहे. जर संस्कृत ग्रंथ इतर भाषांमधून अनुवादित रा यात आलेले आहेत, हे भारतीयांना समजले तर भारतामध्ये धर्म, कांती होऊ शकते, यांचे त्यांना भय आहे. परंतु या मतासाठी आवश्यक पुरावे आर्का संशोधकांचे दाखले त्यांच्या जवळ नाहीत.

प्रा. रिताराणी पालीवाला या विचारसरणीचे प्रातिनिधि स्वरूपाचे भाष्य रताना म्हणतात, "भारत में अनुवाद म अथवा अनुवाद सिद्धांत चिंतन की वैसे परंपरा नहीं मिलती जैसी यूरोप में दि गई देती है। व्यापक भारतीय संस्कृती निर्माता में अनुवादो की परिमामयी भूमि का तो दि गई देती है किंतु प्राचीन भारतीय साहित्य में दुनिया के अन्य देशों की भाषाओं से अनुदित ग्रंथ नहीं मिलते ! यह इस बात का प्रमाण है कि इस देश का साहित्य, ज्योतिष, कािात, दर्शन विश्व के दुसरे देशों के ज्ञान से काफी आगे था। ज्ञान-विज्ञान के क्षेत्र में भारत की विश्वव्यापी धा थी। इसलिए भारतीय ज्ञान विज्ञान विश्व की अन्य भाषाओं में रूपांतरित, अनुवादित होता रहा ! भारत ने युनान, अरब आदि संस्कृतियों से प्रभाव ग्रहा किया लेकिन अनुवाद की परंपरा विसृत नहीं की!"⁶

प्रा. रिताराणी पालीवाल यांच्या मते, प्राचीन काळाी भारतात प्रचंड प्रमाणात साहित्य व ज्ञान यांची निर्मिती झाली होती, या निर्मितीतील श्रेष्ठपणामुळे सर्व जण आपल्या डून ते सर्व शिून घेत होते. सर्व विश्वामध्ये भारतीय ज्ञानपरंपरेपेण श्रेष्ठ असे काहीच नसल्यामुळे भारतीयांनी अनुवादाद्वारे इतरां डून काही आणयाचा (आयात रायाचा) प्रश्नच नव्हता. परंतु हे सांकात असतानाही भारताची विशिष्ट संस्कृती (?) निर्माा होयासाठी त्या अनुवादांना महत्त्व देताना दिसतात. त्यांच्या काहीतानुसार भारतातील ज्ञान संस्कृत भाषेत निर्माा होत असल्यामुळे इतर भारतीय भाषांनी त्याचा आपापल्या परीने अनुवाद लेला आर्का या ज्ञानाची उपयुक्तता व दर्जा यामुळे बाहेरील जणाने त्याचा अनुवाद लेला म्हणूनच अनुवादाची 'परिमामयी भूमि' त्या मान्य रताना दिसतात. या सर्व विवेचनाचा सार एवढाच काी,

- 1) भारतीयांनी काातील इतर काेत्याही भाषेतून साहित्य वा ज्ञान आपल्या भाषेत आले नाही.
- 2) याला काा म्हणजे "ज्ञान विज्ञान के क्षेत्र में भारत की विश्वव्यापी धा " आर्का 'इस देश का साहित्य, ज्योतिष, कािात, दर्शन, विश्व के दुसरे देशों के ज्ञान से काफी आगे था" हे होय.
- 3) आर्का त्यामुळे प्राचीन भारतात अनुवाद परंपरा विसृत होऊ शकली नाही.

डॉ. रिताराणी पालीवाल यांचे हे मत हिंदी व मराठीमधील बहुतांश अभ्यासकांचे स्पष्ट किंवा सुप्त मत आहे आर्का त्यामुळे या मताला महत्त्व द्यावे लागते.

प्राचीन भारतात अनुवाद परंपरा निर्माा न होयाचे काा भारतीयाने साहित्य व ज्ञान क्षेत्रातील श्रेष्ठत्व नसून

⁶संपा. डॉ. सुरेश सिंहल, डॉ. पूनमचंद टंडन, डॉ. हरीश सेठी, सृजनात्मक साहित्य और अनुवाद, भारतीय अनुवाद परिषद, दिल्ली, २००७ पान ३२,३३

भारतीय समाजव्यवस्थेत भिन्नलेली व व्यवस्था व त्यातून पुढे वि सित झालेली व वादी मानसि ता आहे, असे माननारा अभ्यास ाचा आ ा गी ए ाट आहे. त्यांचे प्रतिनिधित्व रताना डॉ. सूर्यनाराय ा र ासुभे म्ह ातात, "प्राचीन भारतामध्ये ब्राम्ह ा, त्रिय, वैश्य व शुद्र असे जे विभाजन र यात आले होते, त्याचा परि ाम म्ह ानून भारतात अनुवाद झ ाले नाहीत. प्राचीन ाळातच नव्हे तर मध्ययु ा व आधुनि ाळातही अनुवाद न हो याचे हेच प्रमु ा र ा आहे." त्यांच्या मते, "अनुवादातून आत्मपरी ा ाची प्रि या सुरू होते. अनुवाद हा ए ार्थाने स्वतःला तपास याचा आरसा असतो..... अनुवादांमुळे स्वतंत्र चिंतन आि स्वतंत्र सृजन ार्यास ाती मिळते..... अनुवादांमुळे आपल्या भाषेतील साहित्याच्या मर्यादा ळतात आि त्यामुळे आपल्या भाषेतील मर्यादा तितक्याच ता दीच्या सृजन ार्यातून ओलांड याचा प्रयत्न सुरू होतो..... ही वस्तुस्थिती मान्य ावी ला ले ाी व व्यवस्थेने या देशातील सृजनास आि ा चिंतनास ाठित रून टा ले आहे."ले ान व समाजव्यवस्था यांच्या परस्पर संबंधाचे स्वरूप स्पष्ट रताना ते म्ह ातात, "ले ान मा ते ाे त्याही प्र ारचे असो . . . . . हवेतून निर्मा ा होत नसते तर त्याचा संबंध समजव्यवस्थेशी असतो . . . . . मा ासाची जी ल्पनाशक्ती आहे ती दे ाील तो मा ास ज्या व्यवस्थेत ज ात असतो त्याच्याशी नि ाडित असतेच . . बऱ्याचदा हे संबंध अ ादी स्पष्टपे जा ावतात आि बऱ्याचदा ते इतक्या सू म पातळीवरचे असतात ाी ते सहजपे जा ावत नाहीत."

"व ादी मानसि तेत महत्वाचे ाहीत असते ाी ाही ज ा हे जन्मतः श्रेष्ठ असतात आि ाही जन्मतः निष्ठ असतात, असे विचार त्या समाजव्यवस्थेत पिढ्यानपिढ्या बिंबवि यात येतात..... पहिल्या भा ातून स्वतःबद्दलचा 'अहं ार' व इतराबद्दल "तुच्छतेची भावना" वि सित होऊ ला ाते, तर दुसऱ्या भा ामुळे स्वतःबद्दल निष्ठतेची भावना वि सित होते..... ही 'श्रेष्ठता' ि वा " निष्ठता" मा ास ि वा त्याचे र्म ठरवित नसते तर यासाठी पूर्वजन्माचे र्म (पाप, पू य) ार ाीभूत असते, असे या समाजव्यवस्थेचे तत्त्वज्ञान (धर्म) सां ातो. याचा परि ाम सृजनात्म ले ानावर असा होतो ाी ाे ाच्याही दुः ाच्या मुळापर्यंत जा याची ले ा ाला ारज भासत नाही, ार ा मानवी दुः ाच्या मुळात त्याची मा ाच्या जन्मांची र्मे ार ाीभूत असतात, त्याच्या भा यातच ते लिहलेले असते, त्यामुळे त्याला ते भो ावेच ला ा ार. त्यामुळे इतरांच्या सु ादुः ा डे सहानुभूतीने, जिज्ञासेने पाह याची ारज राहत नाही. ार ा शेवटी त्याच्या भा यातच ते असते. ए ा हे सुत्र बिंबवि यात आले (मान्य झाले) ाी मा ा इतरांच्या बद्दल सली 'जिज्ञासा' निर्मा ा होत नाही ना सली सहानुभूती. या समाजव्यवस्थेत अवतीभवती ज ा ाच्या इतर मा ासांबद्दल, व ा, जाती, धर्माबद्दल जा ान घे याची वृत्तीच संपुष्टात येते. अशा ाि ाी परभाषेतील मा ासांना, त्यांच्या संस्ृतींना समजून घे याची जिज्ञासा अस ाे शक्यच नसते आि म्ह ानून अशा व्यवस्थेत अनुवाद शक्यच नसतात." अनुवाद हो यासाठी सहानुभूतीची, आपलेप ाची व ज्ञान प्रसाराची तळमळ मनात असावी ला ाते, "आपल्या डे जे जे उट्ट आहे, ते सर्वांपर्यंत जावे यासाठी निष्ठेने तोच प्रयत्न रीत असतो ज्याच्या सहानुभूतीचे ाेत्र विशाल असते. जो व ा व जातीव्यवस्थेच्या चौ ाटीबाहेर येऊन विशाल समाजाचे प्रबोधन रू ाइच्छीतो." परंतु या उलट जो व ा व्यवस्थेच्या अहं ारी वृत्तीने प्रभावित झालेला असतो तो, "इतरांना समजून घे याचा प्रयत्न रीत नाही ि वा आपल्या डे जे उट्ट आहे ते इतरांपर्यंत पोहोचवि याचा प्रयत्न रीत नाही. याच्या मुळात..... आम्ही सर्वश्रेष्ठ आहोत, इतरांना समजून घे याची आम्हाला ारज नाही, आमचे ज्ञान हे सर्वांत जास्त, पवित्र आहे, ते इतर भाषेत आ ाताच येत नाही, आ ा नये, ते इतरांना समजू नये, ते आम्हाला समजले आहे अशा वृत्तीने ास्त असतात."

डॉ.र ासुभेसरांच्या मते, ही व व्यवस्था ेवळ ए ा मनोवृत्तीच निर्मा ा रत नाही तर हितसंबंधांची ए ामालि ा दे ाील निर्मा ा रते. या हितसंबंधांचा फार मोठा प्रभाव पडल्यामुळे इतरांना ज्ञान मिळू नये याची ाळजी घेतली लेली, त्यामुळे भारतात अनुवाद होतांना दिसत नाहीत. त्यांच्या मते, "इतरांच्या ाि ाी व अभिव्यक्तीच्या ाेत्रात ाय चालले आहे हे जा ान घे ाे म्ह ाजे वे ाळ्या अर्थाने स्वतःच्या मर्यादा जा ान घे ाे असा होतो. ज्यावेळी इतरांच्या या अशा प्रयत्नां डे मा ास संवेदनशील मनाने पाहू ला लेल. त्यावेळी त्याला आपल्या मर्यादा ल ात येतील. हे तेथेच शक्य असते जेथे मा ास ाीची, समतेची भावना स्वच्छपे ार्य रीत असते. जेथे इतरांबद्दल तुहल असते, जिज्ञासा असते आि स्वतः डे तटस्थतेने विवे ाने पाह याची इच्छा असते. याउलट जेथे व ा श्रेष्ठत्वाची भावना असते. तेथे इतरांबद्दल तुच्छतेची भाव ा अस ारच, स्वतःबद्दल, स्वतःच्या धर्माबद्दल, पूर्वाजांबद्दल ाही ाहीत ेतयार ायची, ती सर्वसामान्यांच्या मनावर बिंबवायची म्ह ाजे इतरांबद्दल तुच्छतेची व उपे ाची भावना तयार हो ार आि पिढ्यानपिढ्या ती वाढत जा ार, ए ा ा इतरांबद्दल अशी भावना तयार झाली ाी मा ा इतरांबद्दलची आपूल ाी, सहानुभूती, मानवीय प्रेम व जिज्ञासा संपुष्टात येते आि ायातून अनुवादा डे ाे ाी वळत नाही."

"अनुवादातून अप्रत्य ापे ए ा प्र ार घडत असतो आि तो म्ह ाजे त्या भाषि समूहास आपल्या मर्यादांची जा ाीव होऊ ला ाते. अशी मर्यादा त्यांना जा ावू न देे. ायमपे त्यांना श्रेष्ठत्वाच्या व निष्ठतेच्या नशेमध्येच

ज ायला लाव ा हा ए च उपाय तथा थित श्रेष्ठत्व जप ान्यांच्या समोर असतो आि । त्यामुळे ही मंडळी अशी शास्त्रवचने निर्मा ा रतात ि समुद्र उल्लंघन पाप आहे..... हे अनैति आहे. इतरांची भाषा शि ा म्ह जे बाट ा होय. इतरांची धर्मग्रंथ वाचायची नाहीत, ...आपापल्या जाती-उपजातीतील बेटावर प्रत्ये िने सुरी ितप ा ज ायचे ..... प्रत्ये िला त्याची त्याची ल म रेषा आ िून दिलेली आहे. त्याचे उल्लंघन ायचे नाही. इ."

यातून व िव्यवस्थेतील सत्तेची, स्वतःच्या वर्चस्वाची जा ा सुरी ित ठेवली जाते. यासाठी स्वतःच्या ज्ञानाचा श्रेष्ठप ाचा भ्राम अहं ाही निर्मा ा ाला जातो आि । त्यातून, "वेद हेच ज्ञानाचे भांडार आहे. जे आज आहे ते सर्व वेदात आहे ि वा महाभारतात सर्व ाही आहे. आमचे ऋषीमूनी ज्ञानी होते. आमच्या ग्रंथांना वाचूनच युरोप संमृद्ध झाला, ही भाषा..... आम्हीच श्रेष्ठ आहोत. (आम्ही म्ह जे आमच्यापे ि ाही ज ा) ज ातील इतर धर्म तुच्छ आहेत. आमचाच धर्म... आमचे साहित्य ...रामाय ा, महाभारतासार ि आमची महा ाव्ये सर्व श्रेष्ठ आहेत. विज्ञानाची सुरुवात दे िल आम्हीच ाली..... इत्यादी." अशा प्र ारच्या भूमि ा घेतल्या जातात आि । यासाठी प्रसं ि विृ त पुरावेही दिले जातात. ए ाच वेळी परी ांचे ज्ञान व साहित्य शि िून स्वतःचा स्वार्थ साधायचा आि । सोबत सर्वसामान्यांना या ाट्या अहं ाराने ास्त रून त्यांना त्या ज्ञानापासून परावृत्त ायचे ही दुहेरी भूमि ा भारतातील व िव्यवस्थेच्या समर्थ िनी घेतली आहे. याच प्रवृत्तीमुळे प्राचीन भारतीयांचा ग्री ांशी व मध्ययु ात मुस्लिम सत्तांशी संबंध येऊनही या लो िनी त्यांचे ग्रंथ अनुवादित ाले नाहीत आि । जर यदा दाचित तसे प्रयत्न झाले असले तरी ते लो ाषेत आ ाले ाले नाहीत ार ा, "लो ाषेत अनुवाद ार ा म्ह जे लो िपर्यंत ते ज्ञान ने ा. लो िपर्यंत ते पोहचूच द्यायचे नाही असा उद्देश असेल तर..... ग्री ांशी संप ा आल्यानंतर त्यांच्या ाडे तत्त्वज्ञान व विज्ञान येथील विद्वानांनी संसृ तमध्ये आ ाले असते तर आज चित्र ाही वे ाळेच दिसले असते..... त्यामुळे ए ा व ांची मक्तेदारी संपुष्टात आली असती म्ह िून त्यांनी तसा प्रयत्न ाल्याचे दिसून येत नाही."

हीच व िवादी मानसि ता मध्ययु ात मो ाल ाळातही टि िून राहिली असल्यामुळे पुढील ाळातही संसृ तीमध्ये अनुवाद झाले नाहीत, असे र ासुभे सरांना वाटते त्यांच्या मते, "भारतीयांनी अरबी व फारसी या दोन्ही भाषांवर अभूतपूर्व प्रभुत्व मिळविले, ते ावळ सत्तेच्या जवळ जा यासाठी म्ह िून; फारसी ही राज्यप्रशास ाची भाषा होती म्ह िून, आश्चर्य म्ह जे अ बराच्या ाळापासून अने अरबी, फारसी पंडितांनी भारतीयांच्या वेद, उपनिषद, िता, पंचतंत्र, जात था आदींचा अनुवाद निष्ठेने ाला प ा अरबी व फारसी जा ा ान्या येथील पंडितांनी त्यांच्या ग्रंथांचा संसृ तमध्ये अनुवाद ावा असे वाटले नाही..... याच्या मुळात आम्ही श्रेष्ठ आहोत. आमची ग्रंथ संपदा श्रेष्ठ आहे, इतरां ाडे निृ ष्ट आहे, हीच भावना ार्यरत असावी. अनुवादामुळे आत्मपरी ा ाची प्रि या सुरू होते, त्यातून आपले श्रेष्ठत्व धोक्यात येते, म्ह िून ते न ा आहे."

वरून वरून ही विचारसर ि अहं ारापुरती मर्यादीत दिसत असली तरी तिची मुळे समाज व्यवस्थेच्या विषम रचनेमुळे मिळ ान्या फायदयामध्ये आहेत असे ल ात येते. प्राचीन ाळात व िव्यवस्थेने अनुवादांना ालेला विरोध म्ह जे ए ा प्र ारे समतेला ालेला विरोध होता, असे र ासुभेसरांना वाटते. त्यांच्या मते, "मा िूस हा येथून तेथून सार ाच आहे. त्या मा िसाच्या ज ा याबद्दल, त्याच्या सु ा दुः ाबद्दल, इतरांशी तो ठेवत असलेल्या संबंधाबद्दल, त्याच्या तत्त्व ानाबद्दल, वैचारि तेबद्दल प्रचंड असे तुहल, जिज्ञासा, संवेदनशील मनात अस याची ारज असते, या अशा तुहलातूनच तो अनुवादा ाडे वळत असतो. त्यामुळेच अनुवाद प्रि येचा आि । समतेच्या मूल्यांचा िूप जवळून असा संबंध आहे. या देशातील व िव्यवस्थेने समतेच्या मूल्यांची उपे ा ाली." ते पुढे म्ह ातात, "बौद्ध धर्म हे समतेचे तत्त्वज्ञान सां ातो. इतरांना समजून घे याची वृत्ती या तत्त्वज्ञानात आहे आि । त्यामुळेच इसवीसनापूर्वीपासूनच बौद्ध तत्त्ववेत्त्यांनी अने संसृ त ग्रंथांचा पालीमध्ये अनुवाद ालेला आहे. तत्त्वज्ञानाच्या प्रचार-प्रसारासाठी जपानी, चीनी, तिबेटी ाषेत त्यांनी बौद्ध तत्त्वज्ञानास पोहोचवले आहे व त्यांच्या ाषेतील जे उटृ ष्ट आहे ते आपल्या ाषेत आ ा याचा प्रयत्न ालेला आहे. प ा बौद्ध तत्त्वज्ञानाच्या उटृ ष्ट ग्रंथांचे संसृ त अनुवाद मिळत नाहीत. समतेच्या तत्त्वज्ञानाशी संबंधित ग्रंथांचा अनुवाद येथे जा िवपूर्व ाळ यात आलेला आहे, उलट अशा ग्रंथांची उपे ा ार यात आलेली असून शक्य इ ाल्यास त्यांना नष्ट ार याचे प्रयत्न दे िल झाले आहेत."

म्ह जेच अनुवादाला असलेला हा विरोध अप्रत्य ाप ा व िव्यवस्थेच्या विषम समाजरचनेला टि ि यासाठी समताधिष्ठीत विचारसर िला ालेला विरोध होता असे म्ह ावे ला ाेल. यावरून, "अनुवाद श्रेष्ठत्वाच्या आि । विषमतेच्या विरोधातील प्रि या आहे." हे र ासुभे सरांचे ाहीत आहे. त्यांच्या मते, "ज्ञान, विज्ञान, विचार आि । अनुभूतीच्या ात्रात ा त्या ाषेत ाय चालले आहे ते अनुवादातून समजते. म्ह जे वे ाळ्या अर्थाने अनुवादामुळे त्या त्या ाषि समूहाला उपरोक्त ात्रातील आपल्या मर्यादांचे भान होते. याशिवाय आपल्यातील उटृ ष्ट ते ाय आहे. आपल्या पूर्वजांच्या ि वा

सम त्तिनांच्या मर्यादा ाय आहेत िं वा त्यांची शक्तीस्थळे ेती आहेत, हे ही ल ात येते....."

आि हे ल ात आल्यामुळे सामान्य लो ृतीप्रव ा होतात. स्वाभावि प े त्यांची ही ृती सत्ताधारी व ांच्या हितसंबंधाना बाधा आ ते. त्यामुळेच भारतातील (बुद्धीजीवी व सत्ताधारी) व ादी व्यवस्थेने अनुवादाद्वारे हो ारा ङ ानाचा, विचारसर िंचा प्रवाह निर्मा ाच होऊ दिला नाही. त्यामुळे "व ादी समाजरचनेमुळे जी अहं ारी व स्वार्थी मनोवृत्ती सामाजि िषमतेची र ा र यासाठी उभी राहिली. तिने सत्ता ्रत जा ा मिळवि यापूरती परभाषा व पर िय सत्ता यांच्याशी जवळी े ली. त्यांचे ज्ञान ाह ा ेले परंतु सामान्य लो ांना त्यापासून दूर ठेव याचा आटो ट प्रयत्न ेला. सोबतच स्वतःच्या श्रेष्ठत्वाच्या अहं ाराला ुरवाळत भविष्या डे पाठ फिरविली. परि ामी प्राचीन, मध्ययु िन व आजच्या आधुनि ाळातही हीच व ादी िषम समाजरचनेला पुरस्ृत र ारी मनोवृत्ती समताधिष्ठीत ांथांच्या अनुवादांना व त्याद्वारे ज्ञान, अनुभव व विचार यांच्या हो ाऱ्या मुक्त प्रवासाला, आदान प्रदानाला अडथळा निर्मा ा रताना दिसते.

या सर्व वादविवादाचे, स्पष्टी र ांचे व विवेचनाचे सार ल ात घेतल्यानंतर आपल्या ल ात येईल ि ज्या भारतीय अनुवाद परंपरेत प्राचीन ाळी व मध्ययु ातही अनुवाद झाले नाहीत, असे मानले जाते ती संस्ृत या विशिष्ट भाषेशी, त्यातील साहित्य व ज्ञानपरंपरेशी, ती भाषा वापर ाऱ्या विशिष्ट समाज ाटाच्या मनोवृत्तीशी व स्वार्थीप्रवृत्तीशी नि ाडित आहे. ा र ारील विवेचनाच्या ओघात प्राृत भाषांमध्ये अनुवाद होत होते, असे दोन्ही प ा मान्य रताना दिसतात. त्यामुळे आपल्याला सुरुवातीला ेलेली विधाने सुधारून असे म्ह ावे ला ते ि,

- १) संस्ृत भाषेत अनुवाद परंपरा नाही.
- २) संस्ृत भाषेतून ज ातील व इतर भारतीय भाषांमध्ये अनुवाद झाले, परंतु संस्ृत भाषेने े त्याही भारतीय व पर िय भाषेतून अनुवादाद्वारे साहित्य व ज्ञान आपल्या डे आ ाले नाही.

येथे संस्ृत या विशिष्ट भाषेचा संबंध येतो, इतर भारतीय भाषांचा नाही आि ा त्यामुळे संस्ृत भाषेत अनुवाद न हो याची ा र े म्ह ाजे,

अ) संस्ृत भाषेतील साहित्य व ज्ञान परंपरा ज ात सर्वश्रेष्ठ होती, त्याच्या तोडीचे ज्ञान वा साहित्य संपू ि विश्वात ुठेच नव्हते, त्यामुळे अनुवाद ेले ेले नाहीत.

िं वा

ब) व ादी िषम समाजरचनेचा पुरस् ा र ाऱ्या स्वार्थी व अहं ारी वृत्तीच्या परि ाम स्वरूप अनुवाद ेले ेले नाहीत.

संदर्भ ांथ सूची :

- १) डॉ. ा िं गुप्त, विश्वप्र ाश गुप्त, पश्चिम में अनुवाद ा े मूलस्रोत, दिल्ली, भारतीय अनुवाद परिषद, प्र. १९९२.
- २) अनुवाद ि अवधार ा (प्रथम पुस्त), नाशि , य.च.म. मुक्त विद्यापीठ (HIN-३०७), प्र. २००२.
- ३) प्रा. फाट म. व. , ु. रजनी ठ ार, भाषांतर : शास्त्र ि ाला ?, पु े, वरदा बुक्स प्र. १९८७.
- ४) संपा. ल्या ा ाळे, भाषांतर मिमांसा, प्रतिमा प्र ाशन.
- ५) विश्वनाथ अय्यर एन.ई., अनुवाद : भाषाएँ समस्याएँ, दिल्ली, ज्ञान ां ा प्र ाशन.
- ६) संपा. डॉ. शहा मु.न. व इतर, अनुवाद विज्ञान : स्वरूप एवं व्याप्ति, ानपुर, अतुल प्र ाशन, प्र. १९९१.
- ७) संपा. डॉ. जहािरदार चंद्रशे ार, तौलनि साहित्याभ्यास : तत्त्वे आि ा दिशा, ेल्हापूर, सौरभ प्र ाशन, प्र. १९९२.
- ८) बापट वसंत, तौलनि साहित्याभ्यास : मूळतत्त्वे आि ा दिशा, मुंबई, मौज प्र ाशन, प्र. १९८१.

